

Сучасная паэзія і сучасны паэт, па перакананню М. Ю. Лермантава, «свое утратил назначенье» («Журналист, читатель и писатель»): «Трагедия паэта ў тым, што ён здрабнеў, што ён раз'яднаны з народамі... Ён разышоўся з натоўпам не толькі таму, што ён (натоўп — С. Т.) няварты яго і не можа яго зразумець, але і таму, што ён сам, аддаўшыся паэтычнай гульні, перастаў разумець простую і трагічную праўду натоўпу» («Не верь себе...» 1839)⁵.

¹ Лермонтов М. Ю. Соч.: В 6 Т. М., 1954. Т. 2. С. 33 (У далейшым спасылкі на гэтае выданне даюцца ў тэксе — рымскімі лічбамі абазначаны том, арабскімі — старонкі).

² Бярозкін Р. Свет Купалы // Польша. 1962. № 10. С. 159.

³ Купала Янка. Збор твораў: У 7 Т. Т. 1. С. 40 (У далейшым спасылкі на гэтае выданне даюцца ў тэксе — рымскімі лічбамі абазначаны том, арабскімі — старонкі).

⁴ Навуменка І. Янка Купала. Духовны вобраз героя. Мінск, 1967. С. 35.

⁵ Максимов Д. Е. Поэзия Лермонтова. М.; Л., 1964. С. 93.

Н. І. ЛАПІДУС

«АЛЕКСАНДРЫЯ» У БЕЛАРУСКІХ ПЕРАКЛАДАХ І ІНТЭРПРЭТАЦЫЯХ

У канцы XV — пачатку XVI стагоддзя ў Беларусь пачалі пранікаць творы, напісаныя на антычныя тэмы, — «Александрыя» і «Траянскія сказанні». У першым з іх расказвалася аб жыцці і подзвігах Аляксандра Македонскага, у другім выкладаліся міфы, звязаныя з працяглай вайной паміж грэчаскімі плямёнамі і жыхарамі малаазійскага горада Троі.

«Александрыя», як мяркуюць, з'явілася ў эпоху элінізму ў егіпецкім горадзе Александрыі і прыпісвалася невядомаму аўтару, які прысвоіў сабе імя Калісфена, пляменніка Арыстоцеля і спадарожніка Аляксандра Македонскага. Гэты твор, які атрымаў назву «Псеўдакалісфенаўскай «Александрыі», у пятым стагоддзі н. э. быў элінізаваны і месца нараджэння Аляксандра замест Егіпта заменена Грэцыяй.

«Псеўдакалісфенаўская «Александрыя» ляжыць у аснове шматлікіх «Александрый», апублікаваных у розных краінах, у тым ліку ў Беларусі. Дастаткова сказаць, што яшчэ ў XVI стагоддзі было вядома дзевяноста перакладаў і апрацовак «Александрый».

У славянскіх літаратурах «Псеўдакалісфенаўская «Александрыя» была вядома па дзвюх крыніцах. На Русь яна прыйшла ў выніку прыняцця хрысціянства з Візантыі, якая стала наследніцай антычнай культуры. Да чэхаў і палякаў яна трапіла з лацінскіх перакладаў і пераробак. У прыватнасці, тады шырокай папулярнасцю ў гэтых народаў карыстаўся лацінскі пераклад «Александрый», ажыццёлены італьянцам Леонам у X стагоддзі і названы ім «Historia Alexandri Magni regis Macedonie de proeliis».

Адной з галоўных крыніц старажытных славянскіх хранографаў, куды звычайна ўключаўся пераклад «Псеўдакалісфенаўскай «Александрый», была грэчаская хроніка Іяна Малалы, перакладзеная ў Балгарыі яшчэ ў X стагоддзі. З ёю быў з'яднаны пераклад элінізаванай «Александрый». Гэта кампіляцыя і ўвайшла ў хранограф, з якога ўтвараліся «Еллинские и римские летописцы»¹.

У XV стагоддзі на Русі з'явіўся новы від «Александрый» — так званая Сербская Александрый — пераклад з грэчаскага арыгінала. У ёй адлюстраваліся ўплыў «Псеўдакалісфенаўскай «Александрый», з'яднанай з перакладам Леона. «Сербская «Александрый» набліжалася да свецкага чытання: тут шырока выкарыстоўваўся фальклор, значная ўвага надавалася драматызму і злагажэнню. Верагоднай радзімай гэтай «Александрый» з'яўляюцца Боснія і паўночная Далмацыя, дзе перакрываўліся славянская, візантыйская і раманская культуры².

Што датычыць беларускіх перакладаў «Александрый», то ў аснове

іх знаходзіліся як «Псеўдакалісфенаўская «Александрыя», так і яе сербскі варыянт. У сувязі з гэтым важна адзначыць выказванне акадэміка А. М. Вєсялоўскага, які пісаў, што «Сербская «Александрыя», «Траянскія сказанні», сербскія аповесці аб Трыстане і Ізольдзе і каралевічы Баве дайшлі да нас у беларускім перакладзе»³.

А. М. Вєсялоўскі лічыць беларускую мову XVI стагоддзя найбольш свабоднай ад царкоўна-славянскай, што надае названым тэкстам асаблівае значэнне для вывучэння літаратурнай беларускай мовы. «Апошнім часам колькасць беларускіх помнікаў павялічваецца, а разам з тым высяляецца значэнне беларускай пісьменнасці ў агульнаарускім літаратурным развіцці»⁴.

Гэтую ж думку пацвярджае акадэмік Я. Ф. Карскі, які пісаў, што «літаратурныя сувязі з паўднёвымі славянамі не толькі цікавыя і істотныя з'явы ў гісторыі беларускай культуры, але і немалаважнае звязно ў сістэме больш шырокіх міжславянскіх культурных сувязей таго перыяду, калі яны дасягаюць асаблівай інтэнсіўнасці і плённасці»⁵.

Да нашага часу дайшлі шэсць спіскаў беларускіх перакладаў «Александрыі». Першы, так званы поўны Ленінградскі спісак XVII стагоддзя, захоўваецца ў Дзяржаўнай бібліятэцы СССР імя Салтыкова-Шчадрына. Другі, поўны, так званы Маскоўскі спісак, адносіцца таксама да XVII стагоддзя і захоўваецца ў Дзяржаўнай бібліятэцы СССР імя У. І. Леніна. Трэці, скарачаны спісак, змешчаны ў хранографе («Хроніка Марціна Бельскага»), захоўваецца ў бібліятэцы імя Салтыкова-Шчадрына ў Ленінградзе. Чацвёрты спісак «Александрыі» 1697 года знаходзіцца ў Дзяржаўнай бібліятэцы СССР імя У. І. Леніна. З пятага спіска дайшоў невялікі ўрывак, змешчаны на першых двух лістах рукапіснага зборніка XVII стагоддзя, які захоўваецца ў бібліятэцы імя Салтыкова-Шчадрына. Шосты, найбольш поўны старарускі ў сваёй аснове спісак «Александрыі» з некаторымі беларусізмамі, знаходзіцца ў Курыцкім музеі ў Польшчы. Копія яго ёсць у Інстытуце мовазнаўства Акадэміі навук БССР. Рэдакцыі двух поўных спіскаў беларускай «Александрыі» — лєнінградскі і маскоўскі — у аснове супадаюць, хоць паміж імі ёсць нязначныя тэксталагічныя разыходжанні.

Вывучэнне Курыцкага спіска «Александрыі» паказала, што «ён з'яўляецца асобнай самастойнай рэдакцыяй, якая тэксталагічна не супадае з чатырма рэдакцыямі старарускай «Александрыі», змешчанымі ў кнізе В. М. Істрына «Александрыя рускіх хранографай» (М., 1893). Праўда, пры азнамленні з тэкстамі выяўлена шмат агульных сюжэтных месцаў паміж імі»⁶.

У Беларусь раман аб Аляксандры трапіў з Польшчы. У 1590 годзе ў Кракаве быў выдадзены польскі пераклад упамянутага вышэй лацінскага перакладу Леона. Польская кніга выйшла пад назваю: «Historia o zywocie i znamenitych sprawach Alexandre Wieliego Krola Macedonskiego». Цікава супаставіць лацінскі пераклад Леона з польскім перакладам, а таксама з адпаведнымі перакладамі на старажытнаарускую і беларускую мовы.

Лацінскі тэкст. «Sapientissimi namque Eguptii scientes mensuram terre atque undis maris dominantes et celestium ordinem. Cognoscentes, id est stellarum cursum computandes, tradideunt ea universo mundo per altudinem doctune et per magicas artes. Dicunt antem de Nectanelo rege eorum quod fuset homo ingeniosus et paratus in astrologia et de magicis virtutibus plenus»⁷.

Польскі пераклад. «Egyptycanie mdrzy, rosumieiac miare ziemie, roznsze' wod morskich y rzad nibieski, to iest, lieg gwiazdeczny, y tez ruszanie, okregu niebieskiego, ktorzy tez na wszystkie swiat wydali bardzo szeroko uznanie nauk czarnoksieskich»⁸.

Старажытнаарускі пераклад. «Египтяне мудрый і розумеючи меру земли, розность вод морских и ряд небесный знаючи, то есть бег звездный и теж рушанье округу небеснаго, который теж на весь свет видали вельми широко узнанье наук чернокнижных»⁹.

Беларускі пераклад. «Егіпцяне мудрыя разумеючы меру зямлі, розность вод морскіх, і рід небескі знаючы, то ёсць бег звышны, і тэ рушае округу небеснаго которага теж на весь свет відалі всім шырока ўзнае наук чорнокрылі»¹⁰.

Такім чынам, супастаўленне гэтых перакладаў пераканаўча даказвае, што беларуская «Александрыя» паходзіць з лацінскага тэксту «Historia Alexandri Magni regis Macedonie de proeliis» Леона, які ў сваю чаргу быў створаны на аснове лацінскай рэдакцыі IX стагоддзя Юлія Валерыя. Апошняя ж, у сваю чаргу, была перакладам элінізаванай егіпецка-александрыйскай «Александрыі», якая мела сваёй першакрыніцай «Псеўдакалісфенаўскую «Александрыю».

Украінскі даследчык С. Гаеўскі пісаў, што антычная «Александрыя» абышла многія літаратуры свету і ўсюды карысталася вялікай папулярнасцю. Спачатку яна хадзіла ў лацінскім моўным адзенні, а далей выдавалася на раманскіх і германскіх мовах. Мела яна шырокую папулярнасць і ў заходніх славян. На Украіну ж яна трапіла праз пасрэдніцтва паўднёвых славян, а магчыма, прама і непасрэдна дайшла да Кіеўскай дзяржавы ў час княжаска-феадальнага строю на Украіне¹¹. Аднак беларуская «Александрыя» уключала ў сябе не толькі польскі пераклад, але і запазычвала некаторыя эпізоды з сербскай «Александрыі», якая яшчэ з XV стагоддзя шырока распаўсюджвалася ў старажытнарускіх перакладах і бытвала ў самых разнастайных пераробках.

У многіх краінах, і ў Беларусі ў тым ліку, «Александрыя» ўспрымалася як гістарычны твор¹². Нават апісанне ў ёй розных цудаў не пахіснула веры ў іх пэўнасць, бо дзеянне рамана аб Аляксандры разгортваецца на фоне гістарычных падзей. Затаіўшы дыханне, чытачы літаральна паглыналі старонкі твора, дзе расказвалася, як храбры герой, рызыкуючы жыццём, пераадоўваў здавалася б непераадоўныя перашкоды. Гэта быў, па сутнасці, прыгодніцкі раман, датуль невядомы чытачам.

Значэнне беларускіх перакладаў «Александрыі» цяжка пераацаніць. Яны не толькі садзейнічалі далучэнню беларускага чытача да літаратурнай спадчыны антычнай культуры, але і паклалі пачатак наступным перакладам антычных аўтараў на беларускую мову. Яны сталі тым пунктам адліку, з якога трэба пачынаць даследаванні пытанняў, звязаных з распаўсюджваннем антычнай культуры ў Беларусі.

¹ Орлов А. С. Переводные повести феодальной Руси и Московского государства XVI—XVII вв. Л., 1934. С. 11.

² Гл.: Там жа. С. 23.

³ Гл.: Веселовский А. Н. Из истории романа и повести. Вып. 2. Славяно-романский раздел // ОРЯС. СПб., 1888. С. 3.

⁴ Там жа. С. 127—128.

⁵ Карский Е. Ф. Белорусы. Пг., 1921. Т. 3. Вып. 2. С. 194.

⁶ Анічэнка У. В. Аб курыцкім спісе «Александрыі» // Весті АН БССР: Серыя грамадскіх навук. Мінск, 1960. № 1. С. 117.

⁷ Истрин В. М. Александрия русских хронографов. М., 1893. С. 313—314.

⁸ Там жа. С. 314.

⁹ Карский Е. Ф. Белорусы. С. 72.

¹⁰ Александрія. Мінск, 1962. С. 23.

¹¹ Гл.: Гаевський С. Повість «Александрія» в українській літературі... // Записки українського наукового товариства в Києві: Науковий збірник за рік 1928. Т. 28. С. 32.

¹² Гл.: Кузнецова И. Историческая тема в греческом романе: Роман об Александре // Античный роман. М., 1969. С. 188.

С. Д. МАЛЮКОВІЧ

БЕЛАРУСКІЯ СТАРОНКІ НАРЫСАЎ Ю. І. КРАШЭЎСКАГА

Сучасны польскі даследчык Ю. Бахуж слухна адзначыў, што калі б літаратурную спадчыну Крашэўскага — і сёння аднаго з самых чытаемых у Польшчы — «падзяліць паміж дзесяцю і больш працавітымі пісьменнікамі, то кожны з гэтых дзесяці меў бы права на прызнанне